

Korpusová cvičebnice pro studenty češtiny jako cizího jazyka

V závěru roku 2023 se pod pomyslným vánočním stromečkem učitelů češtiny jako cizího jazyka objevil vítaný knižní dárek v podobě *Korpusové cvičebnice pro studenty češtiny jako cizího jazyka*,¹ jejímž autorem je Adrian Jan Zasina.

Ačkoliv by se dalo předpokládat, že na současném trhu najdeme dostatečné množství výukových materiálů pro nácvik češtiny pro cizince, představuje předkládaná publikace vítaná a ojedinělý výukový materiál díky využití Českého národního korpusu.

Recenzovaná publikace představuje zcela nový typ učebního materiálu, který v českém výukovém prostředí nemá srovnatelnou konkurenční publikaci. Ačkoliv je koncipována jako poměrně klasická cvičebnice vybraných gramaticko-lexikálních jevů, je zcela inovativní ve využívání jazykového zdroje a v jeho metodické aplikaci. Autor využívá metodu, která je v odborné literatuře označována jako *data-driven learning* (DDL), tedy výuka, která je řízena samotnými jazykovými daty. Zakladatelem této metody byl v 90. letech 20. století Tim Johns z Birminghamské univerzity, který ji začal používat pro výuku angličtiny. V této metodě ztrácí učitel centrální roli vševědoucího interpreta gramatického a lexikálního základu jazyka a tuto roli, a zároveň odpovědnost přenáší na studenta, jehož úkolem je s pomocí korpusové konkordance řízeně avšak samostatně objevovat a formulovat gramaticko-lexikální pravidla užívání osvojovaného jazyka. Gramatická pravidla o fungování jazyka tedy nejsou studentům předkládána, ale student nejdříve *pozoruje* selektovaný řečový materiál, *identifikuje* jeho specifické rysy, *klasifikuje* je a v závěru na základě *generalizace* sám formuluje gramatické pravidlo. Velmi důležitou součástí tohoto výukového procesu je fakt, že v jeho průběhu neustále pasivním i aktivním způsobem pracuje s autentickým řečovým materiálem. Díky výrazné expozici analyzovanému jevu si jej tak následně osvojuje v syntaktickém kontextu.

Adrian Zasina patří mezi autory, kteří jsou v zavádění tohoto přístupu do českého prostředí jistě nejpovolanější. Dlouhou dobu pracoval jako výzkumník Českého národního korpusu a jeho odborná činnost se zaměřuje na budování korpusu i na

analýzy jazykových dat opírající se o kvantitativní i kvalitativní korpusové metody. Zároveň se však intenzivně věnuje výuce češtiny jako cizího jazyka v Ústavu bohemistiky pro cizince a komunikace neslyšících, který v současné době také spravuje jako jeho ředitel. Předkládaná učebnice vznikla v jednom z jeho seminářů a obsahově se opírá o autorovu bohatou publikační činnost v oblasti korpusové analýzy řečových dat rodilých i nerodilých mluvčích češtiny (srov. např. Zasina 2018a, 2018b, 2019a, 2019b, 2020, 2022b, 2022c).

V samotné koncepci práce s korpusem je zřejmé, že si je autor vědom rozrůznosti korpusových dat a následné různosti výsledků, podle toho, s jakým korpusem pracujete. V cvičebnici jsou proto zařazena cvičení opírající se o data nejnovějšího korpusu češtiny SYN2020 (Křen et al. 2020) a SYN2015 (Křen et al. 2015), korpusu mluvené češtiny ORTOFON verze 1 (Kopřivová et al. 2020), o data tzv. paralelního korpusu InterCorp verze 12 (Rosen et al. 2019), který obsahuje paralelní překlady literárních děl v různých jazycích, ale také o korpus, který obsahuje řečová data nerodilých mluvčích češtiny CzeSL-SGT (Šebesta et al. 2014). Cvičebnice tedy pokrývá velmi široký záběr češtiny a umožňuje tak přístup k jazyku nejrozmanitějších stylových oblastí a komunikačních situací.

Kromě této široké jazykové základny autor implicitním způsobem ukazuje studentům i učitelům češtiny, jak používat vybrané korpusové nástroje, resp. aplikace, pro výuku a studium češtiny. Cvičení obsažená v *Korpusové cvičebnici* jsou založena na nástrojích, které jsou velmi intuitivní, koncepčně podobné nástrojům Google. Jedná se o aplikace SyD (Cvrček, Vondříčka 2011) a Slovo v kostce (Machálek 2019). Tyto nástroje samostatně vytvářejí celou škálu analýz k hledaným slovům/frázím a nevyžadují hlubší znalost vyhledávání v korpusu. Jsou tedy vhodné i pro úplné začátečníky ve využívání korpusu. Jejich grafické zpracování je navíc velmi vstřícné v prezentaci řečových dat tak, aby byla jednak přehledná a jednak také zábavná.

Samostatnější a náročnější vyhledávání pak autor staví na použití korpusové aplikace KonText (Machálek 2014). Autor si je vědom skutečnosti, že užívání tohoto nástroje nepatří mezi běžné a předpokládané dovednosti žáků a učitelů češtiny. V samotném úvodu proto jednoduše a přehledně specifikuje, jak s tímto nástrojem pracovat. Doporučuje příručky, které případným zájemcům krok za krokem demonstrují, jak jednotlivá vyhledávání provádět a jak formulovat sofistikovanější korpusové dotazy. Zároveň věnuje i celou úvodní lekci tomu, aby opět v jednotlivých krocích zadání v korpusu ukázal, jak je možné požadovaná data z korpusu získat. Tato úvodní instruktáž je dostatečně podrobná, aby následně uživatel mohl s cvičebnicí pracovat.

Většina cvičení, která jsou v cvičebnici obsažena, reflektuje fakt, že v přímé výuce se kvůli různým technickým obtížím stále osvědčuje práce s fyzicky přítomným materiálem, resp. materiálem, který existuje off-line. Jednotlivá cvičení jsou

¹ Adrian Jan Zasina, *Korpusová cvičebnice pro studenty češtiny jako cizího jazyka*, Praha: Karolinum, 138 s. ISBN: 978-80-246-5146-0, ISBN E-book: 978-80-246-5464-5.

tedy označena symbolem, zda jsou určena pro přímou práci s korpusem nebo zda je možná práce nepřímá.

Korpusová cvičebnice je koncipována jako standardní jazyková cvičebnice sloužící jako doplňkový materiál rozhojňující gramaticko-lexikální materiál libovolné učebnice. Autor sám v úvodním slově konstatuje, že ji doporučuje pro úroveň B1 a vyšší, a to zvl. z důvodu snazší instruktáže a práce s korpusem. V rámci učebnice není nutné postupovat lineárně. Jednotlivé kapitoly na sebe v náročnosti a v postupnosti či provázanosti gramaticko-lexikálních jevů nenavazují, ačkoliv některé typy cvičení se jeví jako provázané a vhodnější pro postupné budování vybraného jevu. Ve cvičebnici je tedy možné jednotlivá cvičení vybírat a pracovat s nimi samostatně.

Autor rozčleňuje cvičení do tří základní typů, které signalizuje ikonami. Jedná se o přímá cvičení s korpusem, při kterých uživatel musí pracovat online s Českým národním korpusem. Tento typ cvičení je vhodný pro individuální i skupinovou výuku v přímém či distančním kontaktu. Pro tato cvičení je obzvlášť důležité, že cvičebnice obsahuje KLÍČ, který v případě těchto cvičení zároveň slouží jako vodítko, jak pracovat online s Českým národním korpusem.

Druhý typ cvičení je paralelní možností k prvnímu typu, ukazuje postupy práce s korpusem nepřímým způsobem, tj. bez počítače. Tato cvičení může vhodně využít učitel ve výuce, pokud chce výuku sám více řídit a kontrolovat jazyková data, se kterými žáci pracují.

Oba předcházející typy pak doplňují ještě nekorpusová cvičení, jejichž cílem je záměrně upozornit na závažné rysy prozkoumávaných jevů, které by třeba mohly uniknout žákově/studentově cílené pozornosti.

Ve všech třech typech cvičení je zásadní, že autor vede žáky/studenty k uvědomělému přístupu k jazyku, který je typický pro metodu Data Driven Learning. Na základě své práce s jazykem, v rámci vlastních pozorování, které autor stimuluje otázkami cílenými na určité aspekty procvičovaných jevů, formulují žáci/studenti své vlastní hypotézy o fungování jazyka. Takovýto způsob osvojování má dlouhodobější a trvalejší význam pro pochopení a aplikaci osvojovaných jevů.

Jak jsem již uvedla výše, autor v cvičebnici cílí především na skupinu žáků/studentů odpovídajících komunikační úrovni B1 podle SERRJ a ve svém přístupu upřednostňuje zkoumání daných jevů do hloubky. Tj. v rámci cvičebnice se nesnaží o pokrytí celé škály gramatických, resp. gramaticko-lexikálních jevů, které by odpovídaly úrovni B1 v referenčním popisu, ale vybírá si jevy, které jsou na základě jeho zkušeností pro žáky/studenty obtížné, a na ty se zaměřuje poměrně vysokým počtem dílčích cvičení, která žákovi/studentovi umožňují daný jev nahlédnout ve velkém rozpětí jeho užití a díky tomu také vyvodit pravidla jeho užívání a následně jej i produkovat ve velkém počtu vět tak, aby došlo k jeho fixaci.

Zasina se skutečně nezaměřuje pouze na určitý jev z hlediska gramému jako takového, ale zároveň i na základě principů komunikační hodnoty poukazuje na jeho

funkční rozpětí a případné stylové hodnoty. Na tuto problematiku se pak obecně zaměřuje v kapitolách 12. a 13. (*Stylové varianty: mluvená vs. psaná čeština a Konkurence koncovek gsg Mi a- a u-*), ve kterých vede žáky/studenty jednak k uvědomění si rozdílů v používání jazyka v psaném a mluveném jazyce, a následně pracuje s napětím mezi prvky obecného a spisovného registru češtiny, resp. i s nuancemi mezi hyperspisovnými/knižními varietami a varietami volnějšího mluveného registru spisovné češtiny.

Zásadním rysem celé cvičebnice je fakt, že zavádí moderní elektronické zdroje a technologie do humanitní oblasti, resp. do jazykové vzdělávání pro nějž se jeví jako obzvlášť vhodná tím, že představuje možnost kontaktu s kontinuální aktualizací jazykových dat. Tedy i pro uživatele (žáky/studenty českého jazyka v širokém slova smyslu), kteří nežijí přímo v České republice a nemají možnost intenzivního bezprostředního kontaktu s širokým spektrem živého jazyka, představuje způsob práce s Českým národním korpusem možnost pracovat s neustále se aktualizujícími jazykovými daty a bezděky tak i monitorovat jazykový vývoj. Na rozdíl od všech jiných učebních materiálů nebude předkládána jazyková cvičebnice tak rychle zastarávat kvůli faktu, že by svým uživatelům předkládala (byť nezáměrně) selektovaná jazyková data poplatná dobovému použití a akcentaci a idiolektu autora.

Osobně doufám, že *Korpusová cvičebnice* bude i pro Vás vítaným dárkem, který bude rozvíjet Vaše osobní dovednosti ve výuce češtiny jako cizího jazyka a který přispěje k vyšší motivaci a zájmu Vašich žáků v zápolení s nelehkými jevy v češtině.

Literatura

- Cvrček V., Vondříčka P., 2011, *SyD – korpusový průzkum variant*. Praha: FF UK. Online: <http://syd.korpus.cz>.
- Kopřivová M., Komrsková Z., Lukeš D., Poukarová P., Škarpová M., 2017, *ORTOFON v1: Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Kopřivová M. et al., 2020, *ORTOFON v2: Korpus neformální mluvené češtiny s víceúrovňovým přepisem*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Křen M., et al., 2015, *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Křen M. et al., 2020, *SYN2020: reprezentativní korpus psané češtiny*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Machálek T., 2019, *Slovo v kostce – agregátor slovních profilů*. Praha: FF UK. Online: <http://korpus.cz/slovo-v-kostce/>.
- Machálek T., 2014, *KonText – aplikace pro práci s jazykovými korpusy*. Praha: FF UK. Online: <http://kontext.korpus.cz>.
- Rosen A. et al., 2022, *Korpus InterCorp, verze 15 z 11. 11. 2022*. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Online: <http://www.korpus.cz>
- Šebesta K. et al., 2014, *CzeSL-SGT: korpus češtiny nerodilých mluvčích s automaticky provedenou anotací, verze 2 z 28. 7. 2014*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha. Online: <http://www.korpus.cz>

- Zasina A. J., 2018a, Korpusy językowe w nauczaniu języków obcych - metoda, narzędzia, praktyka. In M. Jedynak (ed.), *Specyficzne Potrzeby Studentów Szkół Wyższych a Nauczanie Języków Obcych*, Wrocław, s. 110–123.
- Zasina A. J., 2018b, O problémech nerodilých mluvčích s kvantitou na základě analýzy korpusových dat. In S. Škodová & M. Hrdlička (Eds.), *Čeština jako jazyk v průsečíku pohledů*. Praha: FF UK, s. 281–298.
- Zasina A. J., 2019a, Koncovky -a a -u genitivu singuláru maskulin neživotných s ohledem na korpusový přístup ve výuce češtiny jako cizího jazyka. *Studie z aplikované lingvistiky – Studies in Applied Linguistics*, 10(2), s. 39–57.
- Zasina A. J., 2019b, Korpusový přístup ve výuce češtiny jako cizího jazyka. Praha: FF UK. Online: <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/115540/140077926.pdf?sequence=1>.
- Zasina A. J., 2020, Korpusový přístup jako řešení jazykových úskalí v osvojování češtiny jako cizího jazyka: případ předpon s-a z. In E. Solak, B. Todorović, B. Popiołek (eds.) *Ślowiańskie przyjemności 3: Wielojęzyczność*, Kraków: Post Scriptum, s. 297–313.
- Zasina A.J., 2022a, Corpus approach to teaching Czech as a foreign language in university courses. *Bohemistika*, XXII(3).
- Zasina A. J., 2022b, Designing a Corpus Workbook for Students of Czech as a Foreign Language. *Studie z aplikované lingvistiky – Studies in Applied Linguistics*, 13(2), s. 125–132.
- Zasina A.J., 2022c, Dlouhá nebo krátká? Korpusová analýza verbálních substantiv na -ání a -aní. *Korpus – gramatika – axiologie*, 25, s. 72–87.